

О. П. Борисенко, кандидат економічних наук,
доцент, докторант Національної академії
державного управління при Президентові України
Т. А. Крушельницька, кандидат економічних наук,
доцент, докторант Національної академії
державного управління при Президентові України

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ МИТНО-ПОДАТКОВОГО МЕХАНІЗМУ В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню дії митно-тарифних і податкових інструментів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також пошукам резервів підвищення їх ефективності.

Ключові слова. Державне регулювання зовнішньоекономічних операцій, мито, акцизний податок, податок на додану вартість.

The article deals with the action of customs tariff and tax instruments in the field of foreign trade activities, as well as search for reserves to enhance their effectiveness.

Key words. Government regulation of foreign trade operation, customs duty, excise tax, value added tax.

Постановка проблеми (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями). Лібералізація торгівлі породжує неоднозначні за своїм впливом тенденції в економічному розвитку країн, загострює проблему дотримання оптимального співвідношення між отриманими вигодами для держави та зазнаними втратами після застосування митно-тарифних і податкових інструментів, а також пошуком резервів підвищення їх ефективності. Зростання обсягів зовнішньої торгівлі, посилення її впливу на економічний розвиток країн та активна участь України в інтеграційних процесах обумовили акцентування уваги саме на економічних інструментах регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Вступ України до СОТ пожвавив процеси лібералізації торгівлі й посилив вплив світової кон'юнктури на економіку країни, що зумовило підвищення економічних ризиків України, особливо в періоди глобальної економічної нестабільності. Оптимістичні очікування щодо виправлення структурних недоліків економіки країни після вступу України до СОТ не підтвердились. Рівень тарифного захисту внутрішнього ринку України вже нині перебуває на рівні країн, що вступили до СОТ ще 10–15 років тому і встигли адаптуватись у світовому економічному середовищі.

У рамках приєднання до СОТ Україна знизила середньозважені ставки чинного митного тарифу з 7,77 % (на 01.03.2005 р.) до кінцевого зв'язаного рівня у 5,09 %. Для довідки зазначимо, що середньозважений рівень ставок ввізного митного тарифу [1, 309] у країнах ЄС становить 5,4 %, а в Японії – 5,1 %.

Членство України в СОТ потребує скасування багатьох положень, закріплених у чинних програмах державної підтримки національного виробника в різних галузях господарства, особливо важливих для розвитку української економіки та чутливих до впливу зовнішньої конкуренції: автомобілебудування, суднобудування, літакобудування, космічної промисловості, будівництва, фармацевтики, вугільної промисловості, а також виробництва сільськогосподарської продукції.

© **О. П. Борисенко, Т. А. Крушельницька, 2011**

Отже, виникає необхідність дослідити резерви механізму цілеспрямованого впливу комплексу інструментів державного регулювання ЗЕД через мито, податок на додану вартість та акцизний збір у сфері зовнішньоекономічних операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття). Нехтування економічною сутністю й дотриманням функціонального призначення економічних регуляторів та заміна регулювальної дії митно-податкових інструментів фіскальною не дозволяє змінити структуру зовнішньоторговельних операцій у бік активізації розвитку вітчизняного виробника та переорієнтацію української економіки з об'єкта впливу світового економічного оточення на активного суб'єкта міжнародної економіки.

Вітчизняні виробники в окремих випадках виявляються не готовими до зростання конкуренції через низьку ефективність підприємств, недосконалу якість продукції, а також невідповідність українських стандартів і процедур сертифікації продукції світовим стандартам і процедурам. Утім необхідність підвищення власної конкурентоспроможності підприємств потребує від держави вдосконалення економічних заходів стимулювання українських виробників до саморозвитку, самовдосконалення та пошуку шляхів більш ефективного використання всіх наявних ресурсів.

Це спонукає науковців ще і ще раз аналізувати економічні механізми державного регулювання у сфері зовнішньоекономічних відносин з погляду їх дієвості та ефективності у зміні структури зовнішньоторговельних

операцій, стимулювання і стримування зростання обсягів ЗЕД, захисту українських споживачів іноземної та вітчизняної продукції. Питання захисту українських підприємств в умовах поглиблення інтеграційних процесів, визначення розміру ставок мита і податків та їх спрямування на активізацію розвитку українських галузей обговорювалися на різних рівнях наукового співтовариства, органів державної влади і бізнесу.

Сучасні проблеми оподаткування знайшли відображення у працях багатьох українських учених: Н. Горін, О. Гребельника, І. Дахна, Г. Дроздової, В. Дудчака, І. Карамбовича, І. Лютого, Ю. Макогона, Ю. Козака, Л. Письмаченко, А. Соколовської, А. Яценко та ін. Проте зазначені науковці здебільшого торкаються питань функцій митно-тарифних механізмів і податків у системі забезпечення державного регулювання, їх класифікації та адміністрування. Автори ж статті досліджують зазначені механізми з погляду їх економічної природи та можливості застосувати їх для державного регулювання зовнішньоекономічних операцій.

Оподаткування у сфері ЗЕД – одне з ключових питань законодавчої і виконавчої гілки влади. Напрями приведення ставок ввізного мита на окремі види товарів у відповідність із зобов'язаннями України перед Світовою організацією торгівлі узгоджувалися впродовж десятирічного переговорного процесу і вже відображені в законодавстві України. У сучасному податковому законодавстві розглядається можливість зменшення ставки податку на додану вартість [2, ст. 193] до 17 % з 2014 р. Залежно від економічних умов, що склалися, врегульовуються ставки акцизного податку. Але вдосконалення використання таких інструментів в активізації законних механізмів соціально-економічного розвитку України все ще недостатньо охоплено науковим дослідженням.

У різні роки в нашій країні було розроблено і прийнято близько 100 законів про внесення змін до Митного тарифу України, 34 закони про ставки акцизного збору, більше 150 законів вносили зміни до Закону “Про податок на додану вартість”. Результатом такої співпраці стало прийняття оновленої редакції Закону України “Про Митний тариф України” [3], адаптованої до вимог Світової спільноти, розробка проекту Податкового та Митного кодексів України. Зростає увага науковців і практиків державного управління до митно-тарифного регулювання, особливо з боку органів державної влади, суб'єктів господарювання, міжнародних інституцій. При цьому економічна роль мита і межі впливу митного тарифу на соціально-економічний розвиток країни, регулювальна функція податку на додану вартість та акцизного податку у зовнішньоекономічних операціях залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті (формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідження існуючих проблем у застосуванні мита, податку на додану вартість та акцизного податку в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності в Україні та необхідності їх інституційного впорядкування.

Виклад основного матеріалу (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів). За даними Комітету Верховної Ради з питань бюджету, в нашій країні спостерігається зростання обсягів перерахування митних платежів до Державного бюджету України з 13,7 млрд грн у 2003 р. до 83,3 млрд грн у 2010 р. [4] (зростання майже в 6 разів). Але й нині це не стало фактором поживлення соціально-економічного розвитку. У структурі ж надходжень до Державного бюджету (рис. 1) частка платежів від податкової служби з 2003 до 2009 рр. зменшилася з 61,2 до 44,0 %. Це свідчить про назрілі потреби підвищення рентабельності й конкурентоспроможності українських підприємств і товарів, як на світових ринках, так і на національних.

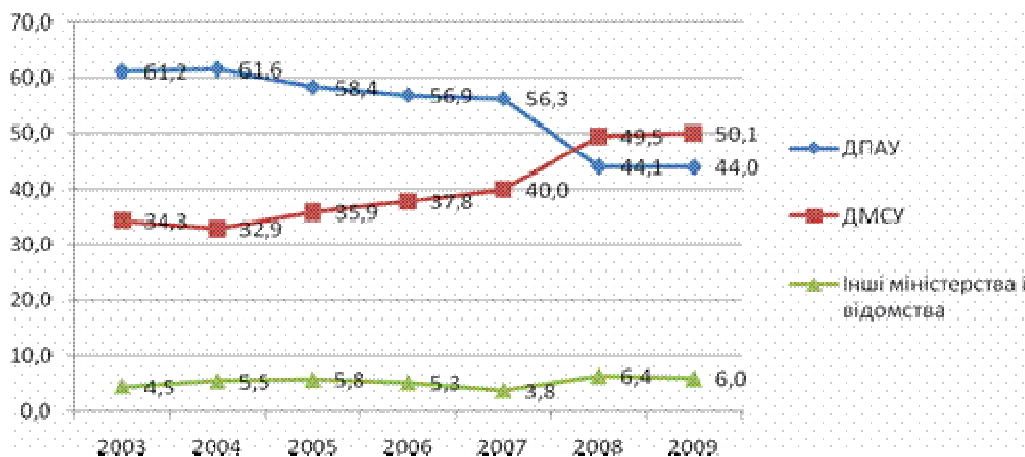

Рис. 1. Динаміка участі державних інституцій у наповненні державного бюджету України, % (за даними [4])

Крім того, з рис. 1 видно, що надходження до бюджету країни через органи ДМСУ та ДПАУ є чи не найважливішим фактором, який потрібно використовувати і для активізації господарської діяльності національного виробника.

Динаміка надходжень до державного бюджету України (рис. 2), що контролює Державна митна служба, показує залежність формування доходів країни переважно за рахунок оподаткування імпорту податком на додану вартість.

На думку українських науковців, а саме О. Гребельника, Г. Дроздової, І. Карамбовича, Ю. Козака, Л. Пісьмаченко та інших [5, 74–80, 6, 24–25, 7, 169–180, 8, 64–66, 9, 215–218], мито є важливим економічним інструментом державного регулювання зовнішньої торгівлі і саме за його допомогою держава регулює та стимулює розвиток певних галузей національної економіки. Слід уточнити, що збільшення мита в нашій країні не завжди призводить до зменшення відповідного імпорту (тимчасове зменшення відбувається в короткостроковому періоді). Прикладом може слугувати збільшення 2008 р. існуючої 10 %-вої ставки мита на автомобілі на додаткові 13 %.

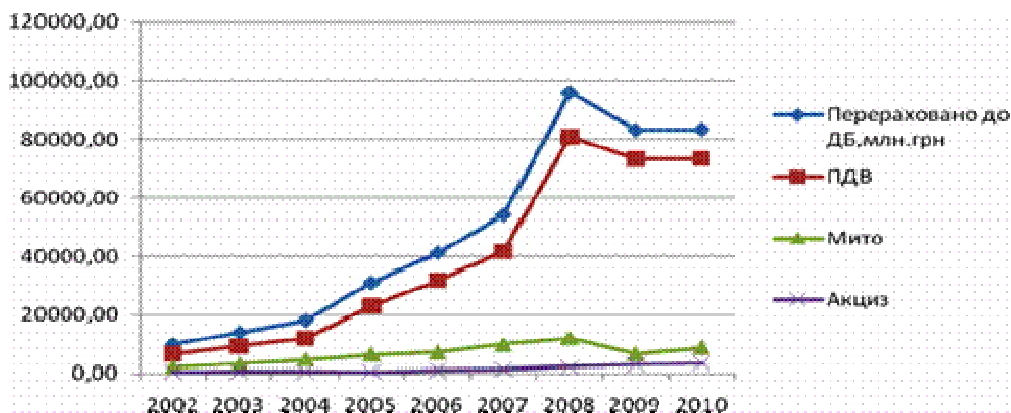

Рис. 2. Динаміка надходжень митно-податкових платежів до державного бюджету України, млн грн (за даними Звітів про виконання державного бюджету України за 2002–2010 рр.)

Залишається відкритим питання ефективності мита в процесі державного регулювання зовнішньоекономічною діяльністю в Україні. Назріла необхідність аналізу результатів дії кожного інструмента державного регулювання, визначення чинників, що зменшили очікуваний ефект їхньої дії.

Так, ДМСУ формує показники про обсяги умовно нарахованих платежів, серед яких є мито, ПДВ та акцизний податок. Основу цих показників становлять суми нараховані, але не сплачені суб'єктами ЗЕД до бюджету внаслідок застосування пільгових чи преференційних режимів у зовнішньоекономічних операціях. Така втрата бюджету мала б компенсуватися не просто потенційною можливістю доступу до іноземних ринків або імпортом дефіцитних і вкрай необхідних товарів в Україну, а реальними і конкретними результатами від участі в міжнародній торгівлі за особливими правилами та умовами.

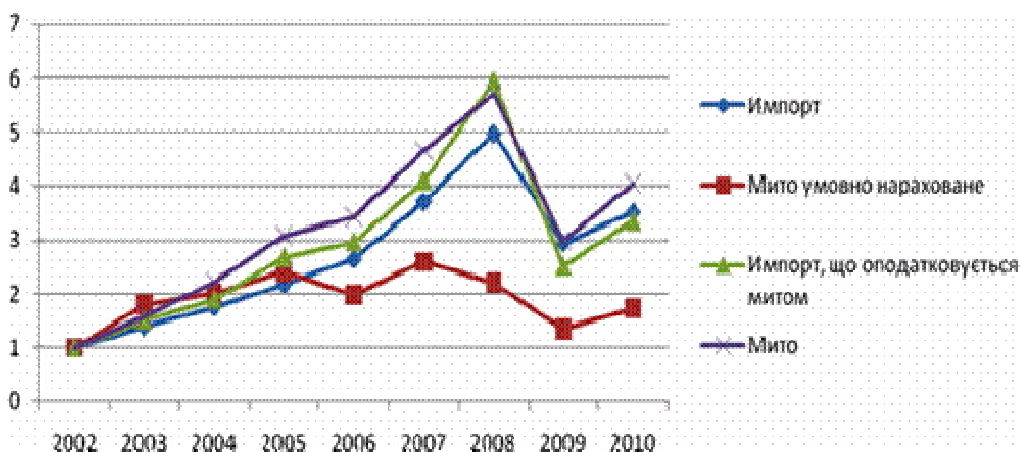

Рис. 3. Темпи зростання імпорту і ввізного мита за період 2002–2010 рр. (За даними Звітів ДМСУ за 2002–2010 рр.)

Показники ілюструють інтенсивність зростання імпорту та дії факторів, що його регулюють. Перевищення показників темпів зростання імпорту (рис. 3), що оподатковувався митом, над показниками темпів зростання загального імпорту свідчить про інтенсивну митно-тарифну політику. Коливання ж показників темпів зростання умовно нарахованого мита відображає роботу Уряду: укладення угод про вільну торгівлю з країнами світу [10], вступ до СОТ [11], застосування пільг під час митного оформлення окремих груп товарів.

Треба наголосити, що мито – це особливий податок, головне призначення якого, зокрема в нашій країні, – активізація структурних змін у зовнішньоекономічній діяльності, тобто це не просто фіскальний інструмент.

Держава акумулює частину нової вартості, що утворилася в результаті задоволення потреби дешевшим іноземним товаром. При цьому частина виробничих ресурсів вивільнилася. Тож держава має раціонально використати таку економію: вивільнену частину трудових і матеріальних ресурсів потрібно ефективно вкласти у виробництво інших, можливих для виготовлення в Україні товарів.

Іншими словами, в разі вилучення з обігу суб'єктів господарювання обігових коштів у розмірі мита держава має брати на себе обов'язки щодо створення умов для вкладання цих коштів у заходи, які покращать економічні показники всередині країни, зокрема щодо правил і процедур, цілей, критеріїв, аналізу наслідків тощо. Нині соціально-економічний розвиток передбачає максимально ефективну, раціональну зайнятість і покращання добробуту населення, забезпечення реальних умов для підвищення заробітної плати. Це субординовано й завданнями підвищення технологічності товарів, що виробляються у країні. Таким чином, розмір ставки ввізного мита має бути економічно обґрунтованим необхідним рівнем підтримки виробничого капіталу певних вітчизняних галузей. Установлення ж ставки нижче зазначеного рівня зменшує потенційні можливості галузі, знижує конкурентні переваги перед імпортними аналогами.

На жаль, акумульована через державний бюджет економія суспільної праці в Україні у вигляді митних платежів здебільшого виведена з процесу відтворення і спрямована на цілі кінцевого споживання. У таких умовах державне регулювання не зумовлює безпосередніх позитивних зрушень у соціально-економічній діяльності країни.

Не кращим чином держава розпоряджається й експортним, або вивізним, митом. Вивізне мито – це важливий інструмент регулювання експорту. Джерелом експортного мита зазвичай є світова рента, яка формується за рахунок частини новоствореної вартості. Накопичені через вивізні мита в державному бюджеті доходи теж мають бути джерелом прискорення соціально-економічного розвитку. Зниження експортних мит збільшує доходи експортерів (і не обов'язково виробників експортованої продукції), стимулює постачання продукції на експорт за одночасного зниження експортних цін. Натомість збільшення експортних мит збільшує доходи державного бюджету. Разом із тим недосконале застосування цього інструменту, знижуючи внутрішні ціни, зменшує фінансові результати виробників.

Логічно вважати, що особливо для трансформаційної економіки України, яка більш ніж на 50 % тінізована [9, 166], неприпустиме подальше регулювання експортних мит в основному методом спроб і помилок. Це зумовлює втрату державою своєї ролі і значущості в досліджуваній сфері.

Загалом, економічна природа мита відображає відмінності світової та національної вартості, а за своєю формою мито виступає платежем, податком і є різницею в рівнях світових і внутрішніх цін. Тобто за наявності вітчизняного виробництва товарів величина мита визначається сформованими відмінностями в рівнях світових і національних витрат виробництва. Одне із завдань держави полягає у спрямуванні мита на наближення витрат національного виробництва до світового рівня. Введення, зміна, скасування мит безпосередньо впливають на економічні інтереси імпортерів та експортерів, ефективність увезення та вивезення певних груп товарів. Мита відіграють зростаючу роль у формуванні рівня витрат на імпорт і експорт товарів. Це, у свою чергу, впливає на рівні цін на продукцію, що ввозиться і вивозиться. Вплив рівня ставок мита на обсяги імпорту й експорту залежить від ступеня впливу на рівень ринкових цін, які, у свою чергу, впливають на обсяги платоспроможного попиту і пропозиції конкретних товарних ринків.

Вступ України до Світової організації торгівлі та гармонізація законодавчої бази України із системою норм міжнародного права зумовили оновлення Митного тарифу України [3] за новою версією Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності. На виконання тарифних зобов'язань, досягнутих у переговорному процесі зі вступу України до СОТ, ставки мита змінилися відповідно до графіка трансформації митних тарифів. І тепер середньозважений рівень ставок ввізного митного тарифу [1, 309] в Україні менший, ніж, наприклад, у країнах ЄС, Японії, США.

Підкреслимо, що зниження ставок мита послаблює дію митно-тарифного інструмента, сприяє імпорту товарів, які в Україні скоріш за все вироблятимуться в меншій кількості або взагалі не вироблятимуться унаслідок звуження ринкового сегмента для реалізації зазначеного товару в країні. Якщо товар виготовлятися не буде, то не буде виготовлятися і устаткування для його виробництва – спрацює ланцюгова реакція від застосування заниженої ставки мита на товар.

Нагадаємо, що, згідно зі ст. 7 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” [12], для товарів, які імпортуються з держав – членів СОТ, запроваджено режим найбільшого сприяння, він стосується мит, митних зборів, методів стягнення таких мит і зборів, правил і формальностей у зв'язку з імпортом і означає, що будь-яка перевага, сприяння, привілей чи імунітет, які надаються стосовно будь-якого товару, що походить з будь-якої держави, повинні негайно й безумовно надаватися аналогічному товару, що походить з території держав – членів СОТ або держав, з якими укладено двосторонні чи регіональні угоди щодо режиму найбільшого сприяння.

Таким чином, ставки мита, визначені додатком І до Протоколу про вступ до СОТ [11], застосовуються до товарів, що походять із 151 країни СОТ та 15 інших країн [10], яким Україна надає режим найбільшого сприяння.

Особливо зауважимо, що захисна функція мита послаблена, зменшення ставок мита на внутрішніх цінах не позначились, вітчизняна продукція в конкурентоспроможності не додала, тобто економічний ефект дії мита як інструмента державного регулювання на соціально-економічному розвитку країни не позначився. Тому очевидно, що зазначений інструмент державного регулювання у вигляді мита потребує підсилення іншими методами та інструментами.

У системі заходів державного регулювання ЗЕД мито доповнюється акцизним податком, який справляється з окремих видів товарів за диференційованими ставками. Необхідність застосування акцизного податку на товари, що ввозяться, зазвичай пояснюється такими причинами:

– необхідність компенсувати суспільству негативні зовнішні ефекти від споживання підакцизних товарів;

– можливість збільшити надходження до бюджету, не створюючи надмірного податкового тягаря та уникаючи значних адміністративних витрат.

Рекомендаціями МВФ сферу застосування акцизів пропонується обмежити п'ятьма групами товарів: алкогольні напої, тютюнові вироби, автомобілі, нафта і нафтопродукти, запасні частини для автомобілів.

В Україні п. 215.1 Податкового кодексу визначено такі групи підакцизних товарів [2, ст. 215]:

- 1) спирт етиловий, алкогольні напої, пиво;
- 2) тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;
- 3) нафтопродукти, скраплений газ;
- 4) автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли.

У межах ЄС донедавна було гармонізовано справляння акцизного податку з трьох груп товарів: тютюнових виробів, спирту та алкогольних напоїв, нафтопродуктів. З 1 січня 2004 р. до зазначеного переліку додано інші енергопродукти: вугілля, природний газ, електроенергію.

Невідповідності в рівні застосовуваного оподаткування в суміжних країнах можуть породжувати підґрунтя для отримання нелегального економічного ефекту і процвітання контрабанди. Наприклад, у ЄС [1, 290–291] мінімальний розмір акцизного податку на сигарки становить 64 євро за 1000 шт. І кожна країна співдружності встановлює свій рівень податку, але не менший зазначеного. Держави Європи, керуючись передусім інтересами збереження здоров'я населення, встановили найбільші ставки оподаткування сигарет. Роздрібна ціна однієї пачки сигарет найбільш популярної цінової категорії становить: у Німеччині – 4,7 євро, у Франції – 5,0, в Ірландії – 7,1, у Великій Британії – 7,7 євро. В Україні 0,7–1 євро за пачку. Боротьба з контрабандою тютюнових виробів до країн Європи покладена на Державну митну службу України, але різниця в ціні на сигарети підживлює бажання будь-яким чином отримати нелегальний економічний ефект. Тобто адміністративні інструменти в даному випадку недостатньо ефективні. Підвищення акцизного податку на сигарети в Україні є резервом поповнення бюджету країни та отримання додаткових коштів на боротьбу за здоровий спосіб життя та пропаганду масової культури і спорту, а також методом боротьби з контрабандою тютюнових виробів до країн ЄС.

Важливий у регулюванні споживання тютюнових виробів також всебічний аналіз наслідків від вживання сигарет на здоров'я громадян, розмір фінансових коштів, які б необхідно було спрямувати на заходи боротьби зі шкідливими звичками, та визначення доцільних ставок акцизного податку з урахуванням інтересів виробників.

На жаль, в Україні не застосовується системний підхід при визначенні розміру акцизного податку. Так, Верховна Рада періодично вносить зміни до законів України з метою тимчасового встановлення ставок акцизного податку на окремі товари [13]. Аргументами щодо зміни акцизного податку, як правило, виступають завищені ціни на підакцизні товари або завеликі прибутки постачальників цих товарів, і не аналізується, що необхідно зробити і коли, щоб зменшити негативний вплив підакцизних товарів на суспільство і навколишнє середовище.

Тож для створення дійового механізму акцизного оподаткування необхідно не лише оцінювати межу “цінової витримки” постачальників товарів чи їх споживачів, а й досліджувати результати дії акцизного податку за його основним призначенням.

Ще одним важливим податком у сфері зовнішньоекономічних операцій є ПДВ, він робить вагомий внесок у формування державного бюджету. У словнику сучасної економіки Макміллана [14] наводиться визначення поняття доданої вартості: “... вартість продукції фірми мінус вартість ресурсів, придбаних в інших фірмах. По суті це сума факторних доходів фірми: заробітної плати і прибутків”. На нашу думку, доцільно спрямувати податок на додану вартість з імпортованих товарів на створення доданої вартості в галузях економіки в Україні: підвищення заробітної плати українських працівників та прибутків українських підприємств. Частка доданої вартості з імпортованих товарів має трансформуватись у додану вартість вітчизняних товарів.

Через кілька років Уряд України зобов'язався знизити ставку ПДВ до 17 % [2, ст. 193]. Це означає, що необхідно збільшити додану вартість настільки, щоб зниження відсотка податку не погіршило стан держбюджету. В умовах посилення міжнародної конкуренції це можливо за рахунок підвищення продуктивності праці через збільшення технологічності продукції, що виробляється в Україні, та завантаження виробничих потужностей українських виробників.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Практика у сфері застосування митно-податкових інструментів регулювання ЗЕД значно випереджає теорію. Це зумовлює недостатнє осмислення державою й органами державного управління ролі й значущості мита, ПДВ, акцизного податку як вагомих інструментів реалізації регулювальної діяльності держави у зовнішньоекономічній сфері. Зокрема, щодо забезпечення структурних змін у зовнішньоторговельній політиці, стимулювання розвитку українських підприємств, розширення асортименту конкурентоздатних на світових ринках товарів, збільшення кількості робочих місць, підвищення рівня оплати праці, застосування інноваційних технологій, захисту людини і довкілля.

Автори вважають, що потрібно звернути увагу на основний економічний зміст мита, ПДВ, акцизного податку у сфері ЗЕД та активізувати їх з метою отримання прогнозованих очікуваних результатів їх дії та можливості переведення процесу управління економікою з адміністративного режиму в економічний.

На спеціальну увагу заслуговує порушена тематика в аспекті перспектив цілісного прогнозування, планування, моделювання держуправлінської діяльності країни у сфері ЗЕД. Зокрема, потрібно детально відображувати весь набір інструментів державного управління і зіставляти дії Уряду щодо регулювання економіки з отриманими результатами. Ефективність застосування інструментів державного регулювання зараз не є очевидною ані в короткостроковій, ані в довгостроковій перспективі.

На думку авторів, розвиток контролінгу зовнішньоекономічних процесів як системи управління процесом досягнення кінцевих цілей і результатів значно б підвищив інформативність, оперативність, адекватність та ефективність процесу державного управління. Цьому напрямкові й будуть присвячені наші подальші дослідження.

Список використаних джерел

1. Соколовська А. М. Основи теорії податків : навчальний посібник / Соколовська А. М. – К. : Кондор, 2010. – 326 с.
2. Податковий Кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>
3. Про внесення змін до Закону України “Про Митний тариф України” : Закон України № 2829-17, редакція від 21.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2829-17>
4. Підсумки соціально-економічного розвитку України за 2009 рік : пояснювальна записка до звіту про виконання Державного бюджету України за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://budget.rada.gov.ua/kombjudjet/control/uk/doccatalog/list?currDir=45096>
5. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підручник / Гребельник О. П. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 384 с.
6. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : навчальний посібник / Дроздова Г. М. – К. : ЦУЛ, 2002. – 172 с.
7. Карамбович І. М. Митна системи та її роль в регулюванні зовнішньої торгівлі України : монографія / Карамбович І. М. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 281 с.
8. Козак Ю. Г. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : навчальний посібник / Козак Ю. Г., Логвінова Н. С., Савченко І. Ю. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 792 с.
9. Письмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторгівельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія / Письмаченко Л. М. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2008. – 366 с.
10. Перелік країн, яким Україною надається режим найбільшого сприяння : лист Державної митної служби від 15.05.2008 № 11/1-14/5335-ЕП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v5335342-08>
11. Додатки до Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі / Додатки до графіків зобов'язань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=119256&cat_id=119225
12. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=959-12>
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України : Закон України № 3221-17, редакція від 07.04.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3221-17>
14. Словник сучасної економіки Макміллана : пер. з англ. / Девід В. Пірс. – К. : Арт Економі, 2000. – 628 с.